

HELPEDE HANDEN

Tweede druk: juli 2011
Derde druk: december 2013
Vierde druk: november 2015

D/2015/45/583 – ISBN 978 94 014 3456 0 – NUR 752, 775
Vormgeving: Peer De Maeyer
Omslagontwerp: Koloriet

© Greet Geenen en Jozef Corveleyn & Uitgeverij Lannoo nv., Tielt, 2010
LannooCampus maakt deel uit van de Uitgeverij Lannoo Groep

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bepaalde uitzonderingen mag niets van deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotocopie, microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus
Erasmie Ruelensvest 179 bus 101
B-3001 Leuven (België)

Op de cover staat een foto van het beeld 'Anna' van kunstenaars Sofie Muller.

'Anna 2007'
epoxy + glanzende deklaag
82 cm
www.sofiemuller.be

Greet Geenen & Jozef Corveleyn

HELPENDE HANDEN

GEHECHTHEID BIJ
KWETSBARE OUDERS
EN KINDEREN

LANNOO
CAMPUS

*Als wij als maatschappij kinderen een warm hart toedragen,
is het belangrijk ook hun ouders te koesteren*

JOHN BOWLBY

Bowlby, 1951, p. 84

Dankwoord

Dit boek kwam tot stand dankzij vele helpende handen. We zijn heel dankbaar voor de ondersteuning die we vanuit diverse hoeken kregen. We kunnen niet iedereen vermelden, maar willen toch graag enkele mensen bij naam noemen.

Om te beginnen een oprecht woord van dank aan de moeders en kinderen die zo vriendelijk waren aan het doctoraatsonderzoek van Greet Geenen mee te werken en die hun huis en hun leven voor haar openstelden. Zonder hen zou dit boek er nooit gekomen zijn. Veel dank ook aan prof. Karine Verschueren, die als copromotor het doctoraatsproject van Greet Geenen mee in goede banen leidde en ook na de onderzoeksperiode betrokken bleef bij de thematiek.

Een speciaal dankjewel is er voor De Doorzetters vzw, een Antwerpse vereniging waar armen het woord nemen en gastheer van ons project GEHECHTHEID BIJ GENERATIEARME MOEDERS EN KINDEREN. De leden en medestanders van De Doorzetters vzw vormen een veilige haven waarbinnen het project kon groeien in vruchtbare dialoog met mensen in armoede. Niet alleen boden ze een vertrouwde basis en fijn onderdak om het boek en de vorming te ontwikkelen. Ze zorgden ook voor inspirerende contacten met andere verenigingen waar armen het woord nemen, zoals Centrum Kauwenberg vzw en Recht-Op vzw. Raf en Bruno, dank voor jullie niet aflatende inzet en betrokkenheid op allerlei vlakken. We willen ook de snel typende handen van Raf niet vergeten, die steeds zorgden voor een nauwgezette verslaggeving.

Onze hartelijke dank gaat uit naar de ‘leesgroep betrokkenen’¹ met leden van diverse verenigingen waar armen het woord nemen. Jullie waren een ongelooflijk klankbord. Dank voor de openheid waarmee jullie de teksten over dit moeilijke thema mee onder de loep namen. Jullie feedback vormde een grote bron van inspiratie. Onze samenkomsten waren momenten waar we naar uitkeken en die we blijven koesteren.

Veel dank ook aan de ‘leesgroep deskundigen’ die de teksten met nauwgezette ijver en bevoegdheid bleef lezen en becommentariëren tijdens boeiende bijeenkomsten. De aanvullingen en bedenkingen van deze experts hebben er mee voor gezorgd dat het boek is zoals het nu is.

Dank aan de leden van de adviesraad, voor hun volgehouden engagement en zinvolle opmerkingen. Het was stimulerend om met zo veel mensen van praktijk, doelgroep, beleid en academische wereld rond de tafel te zitten vanuit een gedeelde betrokkenheid bij kwetsbare ouders en jonge kinderen. De interessante uitwisselingen waren zowel inhoudelijk als strategisch erg helpend om verder te gaan. Heel veel dank van Greet gaat uit naar Kris Breesch, bijzondere 'compagnon de route' op vele vlakken.

Verder bedanken we Cera zonder wiens steun dit project niet mogelijk was geweest. Een speciaal dankwoord voor drie bijzondere dames: Lies Daenen die het project op haar eigen fijne manier initieerde; Carmen Mathijssen die het gedreven opvolgde, deuren opende naar interessante partners en creatief mee zocht naar wegen om het project ten volle tot zijn recht te laten komen; Heidi Loos die van op afstand het project een warm hart toedroeg.

Onze welgemeende dank gaat uit naar Kind en Gezin, dat gaandeweg partner werd van het project. We zijn administrateur-generaal Katrien Verhegge zeer erkentelijk voor deze samenwerking. Met steun van Kind en Gezin gaf Greet Geenen een tweedaagse vorming voor 150 medewerkers en externe partners van Kind en Gezin². We bedanken uitdrukkelijk Benedikte Van den Bruel en Pascale Mijten voor het mogelijk maken van deze opleiding.

Dank aan de mensen van Bindkracht: Kristel Driessens, Tine Van Regenmortel en Koen Vansevenant, partners in het samen op weg willen gaan met mensen in armoede.

Dank aan Bert Powell en zijn collega's van het 'Circle of Security Project'³, aan prof. James Heckman (University of Chicago) en prof. Arietta Slade (City University of New York) om de toestemming tekeningen van hen in dit boek over te nemen. Dank aan Katrien de Boyser (Universiteit Gent) voor de juiste cijfers van kinderarmoede in België en Nederland.

Een warme blijk van dank aan Sofie Muller⁴, kunstenaars van het beeld 'Anna' dat de cover van dit boek siert en dat het kwetsbare thema zo mooi oproept. We zijn Sofie Muller en haar galerij er zeer erkentelijk voor dat ze een foto van 'Anna' ter beschikking stelden.

Tot slot, lieve woorden van dank voor familie en vrienden, voor de hechte banden die ons leven zo rijk maken. Vanuit het diepst van haar hart wil Greet ten slotte nog Mar-nix bedanken, voor alles ...

Inhoud

Dankwoord	<u>5</u>
Inhoud	<u>7</u>
Afkortingen	<u>13</u>
Woord vooraf	<u>15</u>
Hoofdstuk 1 · Inleiding	<u>19</u>
<i>Kwetsbare ouders en kinderen</i>	19
<i>De kwetsbaarheid van een leven in armoede</i>	20
<i>Een kwetsbaar maar hoopgevend</i> <i>begin dat de verwachtingen niet altijd inlost</i>	22
<i>Van realiteit naar onderzoek</i>	22
<i>Van onderzoek terug naar realiteit</i>	24
<i>Twee belangrijke uitgangspunten</i>	24
<i>Tot slot: een waardevolle maar onvermijdelijk beperkte</i> <i>kijk op een complexe realiteit</i>	25
Hoofdstuk 2 · Gehechtheid bij ouder en kind	<u>27</u>
<i>Inleiding</i>	27
<i>Gehechtheidstheorie: ontstaan en geschiedenis</i>	27
<i>Definitie gehechtheid</i>	28
<i>Gehechtheid bij het kind</i>	29
<i>Stoornissen in gehechtheid</i>	34
<i>Gehechtheid bij de volwassene</i>	35
<i>De verdeling van veilige en onveilige gehechtheid</i>	40
<i>Gehechtheid bij kind en volwassene:</i> <i>conceptuele gelijkens van categorieën</i>	41
<i>Overdracht en continuïteit</i>	42
<i>Bevorderen van veilige gehechtheid tussen ouder en kind</i>	43

Hoofdstuk 3 · Vier moeders en kinderen in beeld 47

<i>Inleiding</i>	47
<i>Het verhaal van Ann en Amber</i>	48
<i>Het verhaal van Barbara en Bo</i>	49
<i>Het verhaal van Clara en Celine</i>	53
<i>Het verhaal van Daphne en Dries</i>	55

Hoofdstuk 4 · Gehechtheid bij generatiearme moeders en kinderen 59

<i>Inleiding</i>	59
<i>Gehechtheid bij generatiearme moeders</i>	60
HOE BEPAAL JE GEHECHTHEID BIJ EEN VOLWASSENE?	60
ENKELE VOORBEELDEN	60
WAT HEBBEN WE GEVONDEN?	79
WAT BETEKENT DIT VOOR DE MOEDERS?	82
<i>Gehechtheidsgedrag van generatiearme kinderen ten opzichte van hun moeder</i>	82
HOE BEPAAL JE GEHECHTHEID BIJ EEN KIND?	82
ENKELE VOORBEELDEN	83
WAT HEBBEN WE GEVONDEN?	88
WAT BETEKENT DIT VOOR DE KINDEREN?	90
<i>Overdracht van gehechtheid van moeder op kind</i>	91
GEHECHTHEID BIJ KIND EN VOLWASSENE:	
CONCEPTUELE GELIJKENIS VAN CATEGORIEËN	91
OVERDRACHT VAN GEHECHTHEID BIJ DE MOEDERS	
EN KINDEREN VAN ONZE ONDERZOEKSGROEP	92

Hoofdstuk 5 · Sensitiviteit: kijken naar gedrag tussen ouder en kind 95

<i>Inleiding</i>	95
<i>Sensitiviteit en emotionele beschikbaarheid: algemene toelichting</i>	95
WAT VERSTAAN WE ONDER SENSITIVITEIT	
EN EMOTIONELE BESCHIKBAARHEID?	95
KENMERKEN VAN SENSITIEF GEDRAG	96
KENMERKEN VAN EMOTIONEEL BESCHIKBAAR GEDRAG	97
SENSITIVITEIT EN GEHECHTHEID	99
HET BELANG VAN SENSITIVITEIT EN EMOTIONELE BESCHIKBAARHEID	
VOOR DE VERDERE ONTWIKKELING	99
<i>Sensitiviteit en emotionele beschikbaarheid</i>	
<i>in onze groep generatiearme moeders en kinderen</i>	100

HOE BEPAAL JE SENSITIVITEIT EN EMOTIONELE BESCHIKBAARHEID?	100
ENKELE VOORBEELDEN	102
WAT HEBBEN WE GEVONDEN?	120
WAT BETEKENT DIT GEDRAG VOOR DE KINDEREN?	123
SAMEN SPELEN IS MOEILIK IN DEZE GROEP	124
BEDENKINGEN BIJ HET GEBRUIK VAN DE EAS IN DEZE GROEP	126
Hoofdstuk 6 · Mentaliseren: verder kijken dan gedrag alleen	<u>129</u>
<i>Inleiding</i>	129
<i>Mentaliseren en reflectief functioneren: algemene toelichting</i>	129
WAT IS MENTALISEREN?	129
HOE ONTWIKKELT MENTALISEREN ZICH?	132
WAT IS DE FUNCTIE VAN MENTALISEREN?	135
MENTALISEREN EN GEHECHTHEID	137
MENTALISEREN EN STRESS	140
<i>Het vermogen tot mentaliseren van onze groep generatiearme moeders</i>	142
HOE BEPAAL JE IEMANDS VERMOGEN TOT MENTALISEREN?	142
ENKELE VOORBEELDEN	143
WAT HEBBEN WE GEVONDEN?	155
WAT BETEKENEN DE VOORNAMELIJK LAGE RF-SCORES VOOR DEZE MOEDERS EN KINDEREN?	158
<i>Tot slot: het belang van verder kijken dan gedrag alleen</i>	160
Hoofdstuk 7 · Invalspoorten om veilige gehechtheid te bevorderen	<u>163</u>
<i>Inleiding</i>	163
<i>Invalspoort 1: de relatie</i>	164
OBSERVEREN VAN GEHECHTHEID TUSSEN OUDER EN KIND	164
DE BASIS: ZELF EEN RELATIE AANGAAN MET OUDER EN KIND	168
<i>Invalspoort 2: mentaliseren</i>	173
WAT?	173
HOE?	174
WANNEER?	186
OPMERKING: NIET NIEUW, WEL BELANGRIJK	187
BETEKENIS VOOR HET KIND	188
<i>Invalspoort 3: sensitiviteit</i>	188
WAT?	188
HOE?	189
GRENZEN AAN EEN GEDRAGSFOCUS	195

BETEKENIS VOOR HET KIND	195
<i>Invalspoort 4: de stem van mensen in armoede</i>	196
LUISTEREN NAAR DE BETROKKENEN	196
ESSENTIËLE AANDACHTSPUNTEN IN DE BEGELEIDING	
VAN OUDER EN KIND VOLGENS DE MENSEN ZELF	197
KANTTEKENING	206
TOT SLOT: DE MENING VAN DE BETROKKENEN EN INVALSPOORTEN 1, 2 EN 3	207
<i>Als kind en ouder niet bij elkaar wonen</i>	207
DE BAND TUSSEN KIND EN 'NIEUWE' VERZORGINGSFIGUUR:	
EEN SPEL MET VERSCHILLENDE SPELERS	208
PRIMORDIAAL: AANDACHT VOOR DE BIOLOGISCHE OUDER	215
<i>Besluit</i>	216
Hoofdstuk 8 · Beleidsaanbevelingen	<u>221</u>
<i>Inleiding</i>	222
<i>Algemene beleidsaanbevelingen vanuit onderzoek</i>	223
BELEIDSAANBEVELINGEN VANUIT DE DOCTORAATSSTUDIE	
VAN GREET GEENEN (2007)	223
VANUIT ECONOMISCHE STUDIES: INVESTEREN IN DE VROEGSTE KINDERTIJD	
ALS ECONOMISCHE ONTWIKKELINGSSTRATEGIE	227
<i>Leidraad voor beleidsmakers op macroniveau</i>	230
KIES RESOLUUT VOOR KWETSBARE JONGE KINDEREN	
EN HUN OUDERS EN DOE DIT OP LANGE TERMIJN	230
GEEF VOLDOENDE STRUCTURELE FINANCIERING	
AAN VROEGTIJDIGE PREVENTIE EN INTERVENTIE	230
ZORG VOOR EEN ALLESOMVATTEND LAAGDREMPELIG AANBOD	
WAARIN DE RELATIE CENTRAAL STAAT EN DAT FLEXIBEL KAN	
AANSLUITEN OP DE NODEN VAN JONGE KINDEREN EN HUN OUDERS	231
BIED KWALITEIT DOOR DEGELIJK OPGELEID PERSONEEL	233
KIES VOOR EEN KWALITEITSVOL ZORGAANBOD	233
INVESTEER IN ONDERZOEK	234
WERK AAN DE BEELDVORMING OVER KWETSBARE OUDERS	
EN KINDEREN EN ZORG VOOR EEN MAATSCHAPPELIJK ENGAGEMENT	
NAAR HEN TOE, GEBASEERD OP RESPECT VOOR HUN MOGELIJKHEDEN	235
GEEF HET WERKVELD RUIMTE OM SIGNALLEN TE GEVEN	235
<i>Leidraad voor leidinggevendenden binnen organisaties (mesoniveau)</i>	236
KIES VOOR KWETSBARE JONGE KINDEREN EN HUN OUDERS	236
ORGANISEER UW DIENSTVERLENING VANUIT DE BASISGEDACHTEN	
DAT MENSEN EEN VERTROUWENSRELATIE MOETEN KUNNEN OPBOUWEN.	

HOUD DAARBIJ EEN LANGTERMIJNPERSPECTIEF IN GEDACHTEN.	236
WERK EEN VISIE UIT DIE VERDER KIJKT DAN HET GEDRAG ALLEEN: MENTALISEER!	238
NEEM DESKUNDIG PERSONEEL AAN EN INVESTEER	
IN VORMING, SUPERVISIE EN TEAMOVERLEG	239
STIMULEER SAMENWERKINGSVERBANDEN MET HULPVERLENERS	
EN VRIJWILLIGERSORGANISATIES IN DE REGIO EN MET DE DOELGROEP ZELF	239
WEES BINNEN DE MOGELIJKHEDEN VAN DE ORGANISATIE	
CREATIEF EN FLEXIBEL IN HET BEREIKEN	
VAN MOEILIK BEREIKBARE GEZINNEN EN HUN JONGE KINDEREN	240
EVALUEER DE WERKZAAMHEID VAN UW AANBOD	240
GEEF SIGNALLEN NAAR HET BELEID OP MACRONIVEAU	240
<i>Besluit</i>	242
Eindnoten	243
Referenties	253
Index	267
Bijlage 1 · De helpende handen van het project gehechtheid bij generatiearme moeders en kinderen	271
Bijlage 2 · 25 woorden of minder (Cooper, Hoffman, Marvin & Powell, 1999)	275
Bijlage 3 · Instrumenten om de gehechtheidskwaliteit te bepalen	277
Bijlage 4 · Gedragsuitingen van een veilig gehecht kind ten aanzien van zijn verzorgingsfiguur volgens de aqs (Waters, 1995)	279
Bijlage 5 · De ‘emotional availability scales’ (EAS) of schalen voor emotionele beschikbaarheid (Biringen, Robinson & Emde, 1998)	281
Bijlage 6 · RF-schaal (Fonagy, Target, Steele & Steele, 1998)	283
Bijlage 7 · Voorbeelden van mentaliserende en niet-mentaliserende interventies	285
Bijlage 8 · Cirkel van herstel (Cooper, Hoffman, Marvin & Powell, 2000)	287
Verklarende woordenlijst	288

Afkortingen

AA	Anonieme Alcoholisten
AAI	'Adult Attachment Interview'
AQS	'Attachment Q-sort'
BJZ	Bijzondere Jeugdzorg
CGG	Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg
CIG	Centrum voor Integrale Gezinszorg
CKG	Centrum voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning
D-R	'Differentiation-Relatedness'
EAS	'Emotional Availability Scales'
OBC	Observatie- en Behandelingscentrum
OCMW	Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn
PAAZ	Psychiatrische Afdeling van een Algemeen Ziekenhuis
PC	Psychiatrisch Centrum
MPI	Medisch-Pedagogisch Instituut
RF	'Reflective Functioning'
RVA	Rijksdienst voor Arbeidsbemiddeling
SES	socio-economische status
VDAB	Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding

Kleine Anna zet voorzichtig een stapje in de wereld aan de hand van een volwassene. Durft ze verdergaan omdat ze de steun voelt van die volwassene bij haar? Of is het juist Anna die de grote hand mee wil trekken naar een nieuwe te ontdekken plek? Is zij het die de grote hand leidt? Of is Anna net tot stilstand gekomen? Aarzelt ze haar voetje helemaal neer te zetten, nu de grote hand lijkt op te houden te bestaan? Zijn helpende handen nodig om weer in beweging te komen, om weer op een veilig spoor te geraken?

HELPEDE HANDEN. Wie helpt wie? Wie voert wie mee?

Een kind heeft een helpende hand nodig om zich te ontwikkelen. Een ouder heeft signalen van zijn kind nodig om het te ondersteunen in deze ontplooiing. Een hechte band tussen ouder en kind is niet zomaar gegeven, maar is iets dat groeit. Soms vinden ouder en kind elkaar niet. Hoe graag ze ook willen. Hoeveel moeite ze ook doen. Dan kunnen andere helpende handen nodig zijn om ouder en kind in dit vroege begin dichter bij elkaar te brengen. Ook die helpende handen kunnen maar hulp bieden als ze de signalen van ouder en kind oppikken en dus rekening houden met waar ouder en kind heen willen.

In dit boek beschrijven we hoe GEHECHTHEID tussen ouder en kind ontwikkelt en welke factoren daarin een rol spelen. Haast alle ouders dromen van een goede band met hun kind. Toch is het ontstaan van een hechte band niet vanzelfsprekend. Stresserende levensomstandigheden zoals armoede en ziekte of moeilijke vroege gehechtheidservaringen bij de ouder kunnen er soms voor zorgen dat het kind geen veilige gehechtheidsrelatie met de ouder opbouwt. Veilige gehechtheid biedt een kind meer kans op een gezonde ontwikkeling in allerlei levensdomeinen. Het is dan ook belangrijk veilige gehechtheid van in het vroegste begin te bevorderen. In dit boek formuleren we daarom duidelijke handvatten naar praktijk en beleid. De beginfase van de ontwikkeling is immers nog erg plastisch en biedt talrijke wegen tot verandering.

Helpende handen is gebaseerd op de doctoraatsstudie van Greet Geenen over gehechtheid bij Belgische moeders en kinderen die in extreme armoede leven (Geenen, 2007). In dat onderzoek bezochten we deze KWETSBARE OUDERS EN KINDEREN tussen 0 en 3 jaar gedurende lange tijd in hun thuissituatie. Zo leerden we van nabij hoe gehechtheid in zeer moeilijke levensomstandigheden tot stand komt en wat maakt dat een

kind zich veilig dan wel onveilig hecht. Met deze inzichten hopen we een bijdrage te leveren aan een betere start voor kwetsbare jonge kinderen en hun ouders. Hoewel de talrijke voorbeelden in het boek komen van ouders en kinderen in armoede, beschrijven ze een dynamiek die alle ouder-kindrelaties kenmerkt. De lotgevallen die men in deze extreem kwetsbare situatie kan vaststellen, zijn paradigmatisch voor wat er gebeurt met ouders en kinderen in deze levensfase in het algemeen. Daarom zijn de inzichten en aanbevelingen zinvol voor alle kleine kinderen tussen 0 en 3 jaar en hun ouders, ook voor hen uit minder kwetsbare groepen.

In het boek brengen we zowel theorie als illustraties en concrete aanbevelingen. **Hoofdstuk 1** vormt een algemene inleiding op het thema gehechtheid bij kwetsbare ouders en kinderen. We situeren hoe armoede voor een kwetsbare start zorgt voor zowel ouder als kind en schetsen de grote lijnen van onze studie bij generatiearmen. In **hoofdstuk 2** brengen we de belangrijkste concepten van de gehechtheidstheorie. Het zijn termen die gemakkelijk in de mond worden genomen, maar niet altijd op de juiste manier. Daarom willen we ze eerst duidelijk omschrijven. In de volgende hoofdstukken worden deze concepten verder uitgewerkt, meer concreet gemaakt en toegepast op de realiteit van kwetsbare ouders en kinderen. In **hoofdstuk 3** laten we de lezer kennismaken met vier generatiearme moeders en kinderen die elk op hun manier met elkaar, en met de omstandigheden die ze tegenkomen, omgaan. De verscheidenheid van deze levensverhalen beklemtoont hoe divers het leven van mensen in generatiearmoede er kan uitzien. We blijven naar deze vier moeders en kinderen verwijzen doorheen het boek, telkens vanuit een andere invalshoek. In **hoofdstuk 4** illustreren we met behulp van deze vier gevalstudies welke gehechtheidsstijlen bij ouders en kinderen voorkomen en hoe deze van ouder op kind worden overgedragen. In de volgende hoofdstukken is er ruimte voor enkele determinerende factoren in de overdracht van gehechtheid. In **hoofdstuk 5** richten we ons op het gedrag tussen ouder en kind, dit wil zeggen op sensitiviteit en emotionele beschikbaarheid. In **hoofdstuk 6** staan we stil bij wat aan dat gedrag ten grondslag ligt, namelijk het vermogen van de ouder tot mentaliseren. Vanuit onze vaststellingen op al deze gehechtheidsgerelateerde domeinen, formuleren we in **hoofdstuk 7** vier invalspoorten om van in het vroege begin veilige gehechtheid tussen ouder en kind te bevorderen. Dit kan zelfs een aanvang nemen voor het kind geboren is, tijdens de zwangerschap. Aan de hand van talrijke voorbeelden worden praktische handvatten aangereikt om met ouder en kind op weg te gaan. Cruciaal daarbij is een relationele focus met aandacht voor ouder én kind. In **hoofdstuk 8** brengen we aanbevelingen voor het beleid. Opdat een begeleider op zinvolle wijze aan de vroege band tussen kwetsbare ouders en kinderen kan werken, zijn bepaalde beleidsinspanningen nodig. We geven niet alleen adviezen voor politici en beleidsmakers op macroniveau maar ook voor leidinggevendenden van organisaties.

Bijzonder aan *Helpende handen* is dat het tot stand kwam **in nauwe samenwerking met mensen in armoede**. Vanuit verschillende verenigingen waar armen het woord nemen, participeerden mensen aan de 'leesgroep betrokkenen'. Gedurende vele boeiende sessies becommentarieerden ze de hoofdstukken op twee criteria: herkenbaarheid en respect. In hun feedback weerklonk een duidelijke visie op hoe handen voor kwetsbare ouders en kinderen helpend kunnen zijn. Hun stem nemen we mee doorheen het ganse boek in citaten aan het begin van elk hoofdstuk. Ze is ook duidelijk te horen in de invalspoorten die we uitwerkten voor het werken met kwetsbare jonge kinderen en hun ouders.

Voor een vlotte lectuur van het boek voegen we op pagina 288 een verklarende **woordenlijst** toe met belangrijke termen die veel in het boek voorkomen.

Hoofdstuk 1 · Inleiding

‘Veel mensen hebben de ingesteldheid: ik wil dat mijn kinderen het beter hebben dan ik het vroeger gehad heb. Vanuit die gedachte gaan mensen hun kinderen anders aanpakken. Maar er zijn er veel waar het verkeerd bij gaat. Het is niet vanzelfsprekend om het anders, beter te doen.’

Kwetsbare ouders en kinderen

.....

Een baby komt ter wereld met heel wat groeimogelijkheden, maar is tegelijk ook klein en kwetsbaar, afhankelijk van zijn omgeving. Voor een ouder¹ betekent een kind een nieuw begin waar hij al dan niet bewust voor gekozen heeft en dat zijn leven een andere wending geeft. Er wordt weleens gezegd dat de geboorte van een kind tegelijk ook de geboorte van een ouder inhoudt². Net als het kind zal een ouder groeien en evolueren in zijn ‘nieuwe’ leven als vader, als moeder. Ook een ‘pasgeboren’ ouder heeft, naast groeivermogen, een aantal kwetsbaarheden.

Bepaalde omstandigheden kunnen zorgen voor een verhoogde kwetsbaarheid bij ouder en kind. We denken hierbij aan innerlijke factoren zoals prematuriteit, een aandoening of handicap bij het kind en een postnatale depressie of ziekte bij de ouder. Ook uiterlijke omstandigheden kunnen kind en ouder in dit vroegste begin extra fragiel maken. Zo is er bijvoorbeeld het verlies van een belangrijke vertrouwenspersoon of een verhuizing naar een onbekende omgeving zonder netwerk. Armoede weegt evenzeer op ouder en kind en zorgt voor beiden voor een broze start. Het is de kwetsbaarheid verbonden aan een leven in armoede die we voornamelijk in dit boek belichten.

De kwetsbaarheid van een leven in armoede

Armoede heeft **vele gedaanten**.

Mensen kunnen in de loop van hun leven in een bestaansonzekere situatie belanden omwille van allerlei redenen zoals verlies van job, langdurige ziekte, scheiding, immigratie, roekeloos omgaan met geld, enzovoort. Het gaat om een diverse groep van mensen die niet zomaar met elkaar te vergelijken zijn. Wat ze met elkaar gemeen hebben, is dat hun levensconditie op een bepaald moment fragiel en arm aan kansen wordt – vandaar de term **kansarmoede**. Welke oorzaak deze preciaire situatie ook heeft, het is niet eenvoudig om eruit te geraken. Mensen in armoede staan mentaal enorm onder druk. Leven wordt overleven, een voortdurende strijd om rond te komen. Ook kinderen lijden onder de armoede waar ze via hun ouders in terecht komen: niet enkel omwille van de materiële beperkingen maar zeker ook omwille van de spanning en onzekerheid die hun leefomgeving tekent.

Daarnaast zijn er mensen bij wie de armoede van generatie op generatie wordt doorgegeven. We spreken van **generatiearmoede** wanneer iemands familiale context twee of meer generaties gekenmerkt wordt door een leven in armoede. Generatiearmen kennen een permanente bestaansonzekerheid waarbij de ontbering (het tekort) zich vastgezet lijkt te hebben in alle dimensies van hun bestaan. Psychologisch gezien is generatiearmoede van een andere orde dan de intragenerationele armoede die iemand in de loop van zijn leven treft. Het gaat om een fundamentele kwetsbaarheid in tal van levensdomeinen die nog zwaarder te dragen is. De chronische stress verbonden aan een leven in generatiearmoede weegt sterk op iemands psychische weerbaarheid. Naast economisch, sociaal en cultureel kapitaal hebben generatiearmen ook minder psychologisch kapitaal³ ter beschikking om de dagelijkse stress het hoofd te bieden.

Kinderen die in armoede geboren worden, hebben veel kans om in hun eerste ontwikkelingsmogelijkheden beperkt te worden. In verschillende ontwikkelingsdomeinen zijn ze van in het begin erg fragiel. Daarenboven werken de negatieve effecten van armoede cumulatief door: ze stijgen naarmate een kind ouder wordt⁴.

Vooreerst lopen arme kinderen een risico op biologisch vlak. Bepaalde biologisch verzwakkende of complicerende condities zoals prematuriteit, laag geboortegewicht, moeilijk temperament en ernstige medische ziektes komen meer voor in arme groepen dan in meer welgestelde groepen en de gevolgen ervan blijken sterk bepaald door deze psychosociale factoren. Verder blijkt de sociale context een sterke rol te spelen in het feit of een bepaalde genetische aanleg al dan niet tot uitdrukking komt. Ook familiaal en sociaal zijn deze kinderen kwetsbaar. Armoedegroepen worden veelal